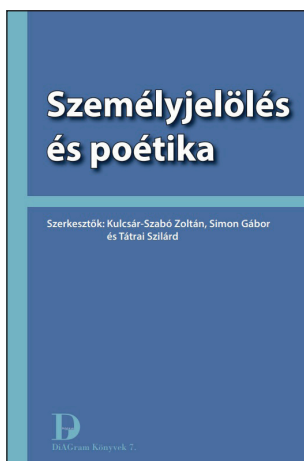


Kulcsár-Szabó Zoltán – Simon Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.)

Személyjelölés és poétika (Csontos Nóra)

ELTE EÖTVÖS JÓZSEF COLLEGIUM. BUDAPEST. 2024. 436 OLDAL



A tanulmánykötet az ELTE Bölcsészettudományi Karán működő Stíluskutató csoport *A személyjelölés konstrukcióinak korpuszalapú, kognitív poétikai vizsgálata* című pályázata révén valósult meg. A pályázat során a kutatócsoport a kognitív poétika kidolgozását helyezte előtérbe, a számítógépes feldolgozás módszertanának a kialakításával együtt. A kutatás alapfelvetése az, hogy a lírai diskurzusokban a személyjelölő konstrukciók műnem- és műfajspecifikus mintázatot alkotnak. Ennek vizsgálatához egy összetett, a poétikusságot eltérő fokozatokban megvalósító, négy alkorpuszból álló lírakorpusz összeállítása is készül. A négy alkorpusz a következő: (1) az iskolai oktatás kánonjában szereplő, az 1900-as évektől napjainkig tartó korszakok lírai szövegei, (2) kortárs líra, (3) populáris és alternatív dalszövegek, (4) slamszövegek (Domonkosi et al. 2018: 215–216; Horváth–Simon–Tátrai 2022).

A jelen kötet minden kétséget kizáróan kiválóan valósítja meg a fentebb összegzett kutatási irányokat. A bevezető tanulmány után négy tematikus egység (*A személyjelölés poétikussága; Személyjelölés, megszólalás és megszólítás; A személyjelölés műfaji sajátosságai; A személyjelölés mintázatai nem kanonikus lírai alkotásokban*) köré szervezve mutatja be a személyjelölés kérdését a lírai diskurzusokban. E négy tematikus egység izgalmas, egymást kiegészítő és egymással kölcsönviszonyba lépő kérdésfelvetéseket tartalmaz a prototipikus lírai diskurzusok elemzésétől kezdve – az interdiszciplinaritást is megvalósítva – a nem kanonikus lírai alkotások (például populáris dalszövegek és slam poetry) elemzéséig. Érdeemes közelebről is megnézni, a kötet milyen kérdések felvetését és megválaszolását tűzi ki céljául.

A bevezető tanulmányban (9–21) Tátrai Szilárd a lírai diskurzusokban működő személyjelölés vizsgálatának a célját abban összegzi, hogy a lírai diskurzusok személyjelölési konstrukciói nem csupán a szereplők azonosításában vállalnak szerepet, hanem – a kutatásokat, ekképp a kötet központi kérdésfelvetését is megfogalmazva – a poétikai hatás létrejöttében is kiemelt szerepet vállalnak. A személyjelölés lehetőségei közül a kötet egészében az E/3. szereplő konstruálása mellett a közös figyelmi jelenet résztvevőinek, a megnyilatkozóknak és a címzettnek, tehát az E/1. és az E/2. szereplők egymáshoz való diszkurzív viszonyának elemzése valósul meg. Ezen pozíciókhoz kapcsolódóan a fő kérdés a következő: A lírai diskurzusban honnan és hogyan konstruálódik a referenciális jelenet szereplőinek fizikai, társas és mentális világa?

Az első tematikus egység (*A személyjelölés poétikussága*) a személyjelölés kérdését nyelvi és poétikaelméleti nézőpontból vizsgálja. Kulcsár-Szabó Zoltán *A jelölés árulása* című tanulmányában (25–39) a nyelvi személyjelölésből és általában véve az indexikus jelekből kiindulva arra mutat rá, hogy a jelölés az intenció ellenében, de akár annak hiányában is képes elárulni a tárgyát és önmagát. A tanulmány George Simmel a titokról írt szociológiai felvetését bevonva irodalmi műveket felhasználva (Ottlik Géza *Iskola a határon* és József Attila egy önmegszólító verse) arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, a lírai diskurzusokban miként értelmezhető az árulás kétértelműsége, tehát az, hogy a jelölés etikai vonatkozást is nyer, exkluzív kommunikációs alakzatként, így ekképpen a titok leleplezéseként is értelmezhető.

A következő tanulmány Tolcsvai Nagy Gábortól a *Lírai személyjelölés-változatokkal* foglalkozik (41–67). A tanulmány a magyar líra 20. századi szerzőinek (Nagy László, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes) alkotásaira fókuszálva mutatja be a lírai beszélő és a befogadója között megvalósuló interszubjektív kapcsolatot kettejük viszonyának az előtérbe helyezésével.

Simon Gábor és Kopcsák Róbert a *Lírai személyjelölés egy ökológiai modellben* című tanulmányban (69–87) a személyjelölés határait feszegetik József Attila: *Jön a vihar...* versén keresztül. E határfeszegetés kiindulópontja az a kérdés, hogy mi számít személy(jelölés)nek a versben, ezzel kapcsolatban a lírai diskurzus azon összetevőit vizsgálják, amelyek nem prototipikus személyekre terjednek ki. A versben található figurák a kognitív poétika elméletét összekapcsolják a környezet által konstituált megismerés fogalmával. A tanulmány ökológiai szemléletű megközelítése ekképpen kitágítja a személy fogalmát, az elemzésekbe bevonva azokat a periférikus eseteket is, amelyek mind ez idáig nem egyértelműen valósították meg a grammatikai személyjelölés kérdését.

Törökné Molnár Mária *A személyjelölő konstrukciók szerepe az allegorikus értelmezés folyamatában – kognitív poétikai vizsgálódások* című tanulmánya zárja az első tematikus egységet (89–113). A szerző az allegória kognitív értelmezésére tesz javaslatot. Egy explikatív (Petőfi Sándor: *Föltámadott a tenger*) és egy implikatív (Conrad Ferdinand Meyer: *Két vitorla*) allegóriaként értelmezett lírai szöveg felhasználásával az allegóriát mint diszkurzív sémát vizsgálja, a figyelemirányítás mintázatainak rekonstruálásával a személyjelölés, a mondatfókusz és az irodalmi sémák allegóriatípus-függő mintázatait tárja fel.

A tanulmánykötet második része (*Személyjelölés, megszólalás és megszólítás*) a lírai diszkurzivitást vizsgálja, a megszólalás és a megszólítás témaköreit kidolgozó esettanulmányokon keresztül. Osztrólczyk Sarolta *„Apró kalcitkristályokból állsz, anya”. A halott anya megszólításának alakváltozatai a közelmúlt magyar lírájában* című tanulmánya (117–135) az aposztrófikus megszólalásmód működésére koncentrálna. A szerző Takács Zsuzsa, Kántor Péter, Simon Márton és Závada Péter gyászverseit felhasználva, mikroelemzések keretében az aposztróf nyomán képződő idő- és identitástapasztalatot, a tárgyyszerűség és az emlékek költői reprezentációit, a versbeli „tájak” anyagszerűségeit megvalósító látásmódot elemzi, a személyjelöléshez kötődve annak egy specifikus módját, a metaforikus aposztrófét mutatja be.

Ágoston Enikő Anna *Az alkotói én poétikai kiterjesztése (A lírikus epilógja, Vers versek helyett, Költőnk és kora)* a lírai én nyelvi és poétikai kiterjedését vizsgálja (137–155). A vizsgálathoz a szerző a címben megjelölt három verset használja fel, ezeken keresztül szemlélteti az én táguló és a versalakulás szempontjából dinamikussá váló szerepkörét.

A következő tanulmány egyetlen szerző műveit helyezi az elemzés középpontjába. Pomázi Bence *A költői szerep megkonstruálásnak nyelvi és poétikai jellemzői Tóth Krisztina lírájában* (157–177) című írása a szerzőnő 2022-ig megjelent versesköteteit felhasználva, három kutatási csomópont köré szervezve vizsgálja a személyjelölés kérdését: E/1. személyű konstruálás, a MUNKA fogalmi keretének megjelenítése, a szövegben domináló intertextualitás.

Domonkosi Ágnes és Kuna Ágnes *Feleim, bébi, édes Hazám. A vokatívusz típusai a lírai közléshelyzetekben* című tanulmánya a vizsgálati mintát tekintve egy új perspektíva felé tolja a kötetet, de mindezzel együtt a személyjelölés poétikai vizsgálatának a lehetőségeit. A szerzők ugyanis a lírakorpusz két alkorpuszának (kanonikus és slam alkorpusz) anyagát is vizsgálják abból a feltételezésből kiindulva, hogy a vokatívuszok használata, előfordulása, szerepe és szerkezeti megvalósulásai a két alkorpuszra jellemzővé válnak; az összehasonlításra is lehetőséget adó elemzés tehát közelebb vihet a líraiság mibenlétének megragadásához.

Ezt a tematikus egységet Horváth Péter *A versbeszélő megjelenítésének összefüggései a versek szerzőjével, keletkezési idejével, hosszúságával és metrumával* című tanulmánya zárja (203–231). A szerző a korpusznyelvészet eszközeivel a 19. századi, illetve a 20. század eleji magyar kanonikus költészetben a versbeszélő megjelenítésének mértékét kapcsolja össze a szerző és a keletkezési idő, illetve a versek

hosszúságának és metrumának a kérdésével, továbbá arra is rámutat, hogy a versek fiktív címzettjeinek személyjelölése is összefüggésbe hozható a versek keletkezési idejével.

Ez a tanulmány át is vezeti a befogadót a harmadik tematikus egységbe, amely *A személyjelölés műfaji sajátosságaival* foglalkozik, a líra mellett más diskurzusokat is bevonva a kutatás keretébe. Laczházi Gyula *A Személyjelölés a kora újkori magyar „önmegszólító versekben”* (235–254) című tanulmánya a 17. századi magyar költészetben vizsgálja az önmegszólítás és a személyjelölés lehetőségeit, elsősorban a modern költészettől való eltérésekre koncentrálna.

Pethő Józsefnek a *„Menj, drága gyermek...”* A szegény kisgyermek panaszai *személyjelölő konstrukciói* című írása a személyjelölő konstrukciókat elemzi (256–271) a műben azzal a céllal, hogy feltárja e lírai diskurzusok poétikai-stilisztikai szerepének legfőbb sajátosságait. Az elemzés során a lírai szubjektum, az önmagára reflektáló szubjektivitás és a beszélői szerepek a keretversekben és a ciklus köztes verseiben, a személyjelölés és időszerkezete, a játékmotívum szerepe és a személyjelölés emocionalitása, a kisgyermekszerep és a személyjelölés összefüggései válnak meghatározóvá. A következő tanulmány címéből is látható, hogy a lírai diskurzusok mellett a kötet ezen részében is más műfajok, illetve más szövegtípusok vizsgálata is megvalósul, ezzel kiegészítve, kontrasztba állítva a lírai diskurzusok jellegzetességeit a személyjelölés terén.

Horváth Márta *Átélt beszéd és olvasói empátia. Személyjelölés Arthur Schnitzler elbeszéléseiben* (273–287) című írásában azt vizsgálja, hogy milyen hatással van az „átélt beszéd” (szabad függő beszéd) az olvasói empátia alakulására, milyen személyjelölő konstrukciók adhatják vissza az átélt beszédet, valamint ezek miként alakítják az olvasói empátiát.

A vizsgált témák váltását, bővülését, kontrasztosodását mutatja fel Krizsai Fruzsina *Aposztrófikus mintázatok különböző lírai műfajokban: a táncdalszöveg és a halottbúcsúztató vers esete* című munkája is (289–309). A címben megjelölt két műfaj összekötő eleme a líraiság, a különbözőség pedig a két diskurzusmintázatból adódik. A szerző a két műfaj közötti kontrasztív különbözőséget, de ugyanakkor az egyenlőséget használja fel arra, hogy az aposztrófé jelenlétét és működését vizsgálja, rámutatva arra, hogy az aposztrófé nem csupán az eminens szövegek sajátossága, illetve a két eltérő diskurzusmintázatbeli működésük vizsgálata a műfajok összetevőinek a bemutatásához és ezen keresztül a műfajok elhatárolásához szolgáltat alapot. Ez a tanulmány a kötet záróegységébe vezet át, amelyben a tematikus bővülést a nem kanonikus lírai alkotások elemzése adja.

A szerkesztett kötet negyedik tematikus egységében tehát (*A személyjelölés mintázatai nem kanonikus lírai alkotásokban*) az eddig bemutatott fejezetek tanulmányarányait felmutatva és megvalósítva négy munka közlése valósul meg. Az elsőben, amelynek szerzője K. Molnár Emese, címe pedig *Vegyetek jót, ha tudtok – Hangok és personák remixelapú elemzése* (313–346), a címben megjelölt rapszöveg elemzésével több, különböző megközelítés bevonásával mutatja be a nyelvi kreativitás vizsgálatának a lehetőségeit a mikroszintű nyelvi konstrukcióktól a makroszintű identitáskonstrukciókig.

Szemes Botond zeneszámokban vizsgálja a személyjelölés kérdését. Az *Önmegszólító dalszöveg. A fiktív beszédhelyzet és a mediális-kommunikációs kontextus összefüggései a zeneszámokban* (347–359) című tanulmány olyan könnyűzenei dalszövegeket elemez, amelyekben az önmegszólítás központi szerepet tölt be. Ezekben a szövegekben az önmegszólítás reflexivitásával kapcsolatban felveti, hogy az nem csupán a lírai beszédhelyzetre, hanem arra a könnyűzenei kommunikációra is vonatkoztatható, amelynek a befogadó is része, és aki általánosságban véve azonosul is a felkínált szereppel.

Szintén a dalszövegekben található személyjelöléshez kapcsolódó kérdések a témája Molnár Cecília Sarolta és Fejes László szerzőpáros két tanulmányának. *A Ki kicsoda? Személyes játékok dalszövegekben* (361–391) című írásukban a szerzők a magyar könnyűzene klasszikus szövegeivel illusztrálják a dalszövegek személyjelölési stratégiáinak az összetettségét. Ezzel arra is rámutatnak, hogy ez adja e szövegek poétikai erejét, a szöveg interpretációja és a személyek azonosítása szorosan összefügg egymással. *A Nocsak, ki beszél? Beszélő- és perspektívaváltások dalszövegekben* (393–413) című tanulmányukban pedig olyan

dalszövegekkel mutatnak rá ezen szövegek személyjelölésében megmutatózó izgalmas problémáira, amelyekben a megnyilatkozó, illetve a címzett személye a dal lineáris olvasása/hallgatása során megváltozik, vagy több különböző perspektíva jelenik meg a szövegben. A tanulmány a beszélőváltás és a perspektívaváltást megkülönböztetve és ezeknek nyelvi-nyelvtani megvalósulásaira koncentrálna olyan kérdéseket vizsgál, mint például: hogyan ismerhetjük fel a beszélői hang- vagy a beszélői perspektívaváltást, illetve milyen nyelvi stratégiákat alkalmaznak a magyar dalszövegek ezeknek a jelölésére.

A tanulmánykötet záró tanulmánya tematikáját tekintve még messzebb kalauzolja az olvasót a lírai diskurzusok személyjelölésének a témájában. Pap Andrea és Sólyom Réka *Mi is az a slam poetry? – Empirikus vizsgálat egyetemi hallgatók körében* (415–436) a fentebb már ismertetett lírakorpusz slam poetry alkorpuszát alapul véve egy empirikus vizsgálat keretében arra keresi a választ, hogy a magyar anyanyelvű egyetemi hallgatók hogyan határozzák meg ezt a műfajt, az adatközlők miként jellemzik és határozzák meg a slam poetry műveleti és szerkezeti összetevőit. Ez az összetett, az adatközlők attitűdjére építő kutatás lehetőséget ad egyfelől a slam poetry nyelvi és stílusbeli mintázatainak, másfelől műnemi és műfaji sajátosságainak a megfigyelésére és összegzésére.

Az ismertetés a kötet gazdag anyagából adódóan elsősorban a tanulmányok rövid összegzésére adott lehetőséget. Az összegzés után mindenképpen szükséges kiemelni, hogy az egyes kutatások önmagukban is a kognitív poétika egy-egy releváns összetevőjét dolgozzák ki. Összefűzve, kötetbe szerkesztve a tanulmányok ugyanakkor ennél többel is szolgálnak azért, hogy a lírai diskurzusok különböző összetevőinek a működésére mutatnak rá, nem csupán a lírai diskurzus személyjelölési kérdéséről, hanem más műfajok, illetve szövegtípusok személyjelölését is kiválóan szemléltetik, továbbá a tanulmányok nagyon jó ütemben egészítik ki egymást az elmélettől az empirikus kutatásig. A tanulmánykötet egészét jellemző szintetizáló, egymással harmonizáló kutatások a téma kidolgozását tekintve a körkörösséget, de ezzel együtt az egyre bővülő tartalmat valósítják meg a prototipikus lírai diskurzusoktól a nem kanonikus lírai diskurzusokig. Ezen tényezők miatt a kötetet nem lehet letenni: bár terjedelmében a számos kiváló tanulmánynak köszönhetően igen terjedelmes olvasmány, mindig új témával szolgál. A befogadót a kötet minden új tanulmánya arra inspirálja, hogy végigolvassa, sőt a következőbe is belekezdjen, miközben azon gondolkodik, miként is lehetne az adott kutatást, annak munkamódszerét, konklúzióit az oktatás folyamatába is bevonni.

Irodalom

- Domonkosi Ágnes – Kuna Ágnes – Simon Gábor – Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor 2018. Poétikai mintázatok korpuszalapú kognitív stilisztikai kutatása. A Stíluskutató csoport kutatási terve. In: Domonkosi Ágnes – Simon Gábor (szerk.) *Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban*. Líceum Kiadó. Eger. 211–222.
- Horváth Péter – Simon Gábor – Tátrai Szilárd 2022. Annotation of person marking constructions in the Corpus Hungarian Lyrical Poetry: Principles and practices. *Studia Linguistica Hungarica* 34: 22–37. <https://doi.org/10.54888/slh.2022.34.22.37>

Personally about the personal designation. Recent results in cognitive poetics

Az írás szerzőjéről

Csontos Nóra
Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország
csontos.nora[kukac]kre.hu
<https://orcid.org/0000-0002-4067-331X>